

ЗАРОДЖЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ НА ЖИТОМИРЩИНІ

Розповідається про зародження фізичної культури і спорту на Житомирській землі.

В історії суспільного розвитку фізичної культури й спорту завжди належала важлива роль у формуванні фізичних і психологічних якостей людського роду. Вони сприяли, при вмілому підході, вихованню фізичної, розумової та психологічної гармонії людської особистості [1:27; 2:43,44].

Історія фізичної культури на Житомирщині сягає корінням у той час, коли вся фізична культура і розумова діяльність людини обмежувалася безпосереднім забезпеченням умов існування. Ключову роль відіграло мисливство як форма праці. Використання знарядь праці для полювання вимагало якісно нових навичок рухів, передусім збільшення впливу сили, швидкості, витривалості й активності у роботі. Вдале полювання можна було забезпечити тільки за допомогою заздалегідь виготовлених і випробуваних засобів, організованих сумісних дій усіх членів племені. Завдяки знайденим при розкопках предметам давньої культури, ми можемо простежити, як давня людина навчилася раціональніше використовувати як зброю для метання різні предмети: палицю, острогу, спис. Вона відкрила для себе спосіб метання, значно збільшуючий дальність польоту. Частіше спостерігала й використовувала ті закономірності у рухах, за допомогою яких можна було подолати водні перешкоди, крихкий сніг, багністи, болотяні місця. Використовувані при полюванні на здобич або при рятуванні від ворога біг і стрибки через перешкоди почали самостійно розвиватися. З'явилися синтезовані форми бігу на відстань, стрибків, танцювальних і металевих рухів [3:63; 4:17; 5:24].

Від основних елементів форм рухів, які склалися в рамках первіснообщинного ладу, людство прийшло до високого ступеня систем рухів фізичної культури наших днів. Вони постійно підлягали стилізації, диференціації та інтеграції. Але навіть у найрозвиненіших видах фізкультурної та спортивної діяльності є елементи, які відображають прагнення людини до підкорення природи, які або окремо, або у поєднанні одне з одним виростили у сьогоденні фізичну культуру [6:43; 2:57].

Вивчення особливостей становлення і розвитку фізичної культури й спорту в нашому краї дозволяє зробити висновок, що український народ віками відбирав і оберігав від іноземного впливу свої самотні форми фізичного виховання, збагачував їх новим змістом, новими прийомами й правилами. Особливою популярністю у народі користувалися фізичні вправи та ігри, які мали спортивний напрям. До них належали ігри та вправи без предметів (боротьба, бій навкулачки, біг, стрибки, плавання "горішки", "гуси-лебеді" та інші) і з предметами ("бабки", "лапта", ігри з м'ячем, шаром, джгутом та інші) [7:53; 8:72,73].

У кожній сім'ї зберігалися й передавалися з роду в рід знання про боротьбу, тому що у народі побутував такий звичай: юнак, який вирішив одружитися, мав збороти свого батька. Якщо йому це не вдавалося, то про весілля не могло бути й мови. Крім того, у народному побуті були широко розповсюджені ходьба на лижах, катання на ковзанах і санках, гребля, верхова їзда. Відомості про боротьбу навкулачки збереглися й досі, а от про боротьбу ногами немає жодних згадок, принаймні письмових. Але ми добре знаємо: те, що в силу історичних обставин не могло зберегтися на папері, збереглося у народній пам'яті: у піснях, думах, баладах, замовляннях, віршах, а особливо у танцях, – бо рухова спадщина людства важче піддається як знищенню, так і описові. Таке — це комплекс закодованих рухів, і колись про це добре знали [9:129].

Велика спадщина з елементами, в яких закодована староукраїнська боротьба ногами, збережена у наших народних танцях, таких як: "аркан", "козачок", "метелиця", "гопак" та інші. Завдяки танцям у ногах з'являється легкість, а це дає змогу протистояти кільком ворогам. Бойові рухи у танцях ("гопак") є яскравим свідченням того, що наш народ мав бойову культуру дуже високого гатунку. Весь цей комплекс ігор, танців і вправ становив самотню народну систему фізичного виховання. Вона доповнювалася народними засобами гартування з використанням сил природи, гарячої лазні й купання у холодній воді або обтиранням снігом [7:92; 8:114].

Багато з цих вправ знайшли своє відображення у художній літературі, поезії, скульптурі, винахідницькому мистецтві, старовинних обрядах. Усім відомо, що червень на Україні славний своїми Зеленими святами і святом Івана Купала. Зелені свята — стародавній обряд обожнювання природи. Головною метою цих свят було очищення організму вогнем, водою і повітрям. У давнину на Україні червневі свята проводили біля річок і священних гаїв. Танки, ігри, змагання і театралізовані дійства ставали своєрідним іспитом на гармонійність розвитку духу й тіла [1:56].

Сучасні види фізичної культури і спорту в нашому краї почали розвиватися тільки в минулому столітті. Економічна й культурна відсталість Волині, центром якої з 1804 року був Житомир, зумовлювала мізерний рівень розвитку фізичної культури й спорту. Волинська губернія з трьохмільйонним населенням не мала жодної капітальної спортивної споруди. Треба пам'ятати, що до складу губернії входили нинішні Ровенська, Волинська, майже вся Житомирська, частина Хмельницької й Тернопільської областей. М'ячі для гри в "лапту" робили з шерсті, яку змочували водою й катали між долонями. Футбольні м'ячі набивали висівками або соломкою. Усі ігри й розваги з весни до осені проводилися під відкритим небом [10:14; 11:12].

Перші спортивні гуртки на Волині виникли у другій половині XIX століття. Великий російський шахіст М. І. Чигорин як про видатну подію у спортивному житті України писав про те, що в Житомирі почав працювати гурток любителів шахів, утворений у 1879 році. Він організував і проводив матчі й турніри, передплачував шахові журнали й підручники. Гурток сприяв популяризації і розвитку шахів на Житомирщині.

Тут оволодівав шаховою майстерністю відомий шахіст і видатний учений - мікробіолог, академік В.Л. Омелянський (1867 - 1928). Міжнародним гросмейстером став Й. С. Бернштейн (1882 - 1962) із Житомира. Його блискучі перемоги у міжнародних турнірах сприяли подальшому розвитку шахів на Україні.

24 жовтня 1909 року ознаменувалося відкриттям "Радзівіловського шахового збору", який ставив завдання надати змогу своїм членам, їх сім'ям і гостям вивчати шахову гру теоретично і практично, поширювати її, служити центром зближення.

Серед дворянства активізувалася верхова їзда і полювання. Головою спілки любителів кінного спорту й скачок був Волинський губернатор О. П. Кутайсов. Потім його замінив М. О. Мельников. Посада голови спілки завжди пропонувалася губернатору, а віце - головою був голова губернської земської управи.

Правління Волинської спілки полювання очолював полковник О. О. Богородський, віце - головою був підполковник Н. М. Вергелес. Головна роль у становленні фізичної культури та її подальшому розвитку у той час належала різним прошаркам аристократії, оскільки доступ широким масам суспільства закривали жорсткі параграфи статутів і високі членські внески.

Особливу роль у розвитку фізичної культури на Волині відіграло відкриття 2 вересня 1910 року Волинського гімнастичного товариства "Сокіл". Спочатку рух "Сокіл" виник у Чехії в місті Празі. Обставини його зародження були пов'язані з боротьбою слов'янських народів, передусім чехів, за культурну автономію, а у перспективі — за національну незалежність. Ідеї "Сокола" швидко поширилися на Україні.

Слідом за Житомирським товариством, яке на початку своєї роботи налічувало всього 34 чоловіка, гімнастичні відділення "Соколу" були відкриті у 1911 році у селі Квасиліві Рівненського повіту, в якому займалося 42 чоловіка. 11 липня 1911 року газета "Жизнь Волини" писала: "По-видимому, правління "Сокола" решило енергично зайнятися своїм делом. Было бы весьма желательным, чтобы лица, явно понимающие всю важность физического развития нашей дряблой молодежи, пришли бы обществом на помощь". Потім гімнастичне товариство було утворене у Здолбуніві та Рівному. У Житомирі й Луцьку діяло "Товариство любителів фізичних вправ".

Прогресивна громадськість розуміла важливу роль утворення таких товариств. Вони служили базою для вироблення світогляду, формування суспільства, національної єдності і фізичної боєздатності

Ось що писала "Волинская почта" 12 листопада 1912 року: "Музыкальному вечеру предшествовали гимнастические "соколиные" упражнения учениц под руководством господина Фрелиха, своим прекрасным исполнением гимнастических приемов ученицы вызвали общее одобрение присутствующих". Місцем проведення занять Волинського гімнастичного товариства "Сокіл" служила друга чоловіча гімназія по вулиці Пушкінській.

Спеціальним циркуляром Міністерства народної освіти передбачалося введення в навчальних закладах гімнастики й рухливих ігор. Однак воно постійно не виконувалося, оскільки не було спеціалістів і матеріальної бази. Фізичне виховання доручалося людям випадковим, які шукали додатковий заробіток і не мали спеціальної освіти. До викладання залучалися офіцери й навіть унтер - офіцери, які мали туманне уявлення про методику фізичного виховання.

Разом з тим у цей час працювали справжні спеціалісти. Ветеран фізкультурного руху області С. І. Іванов із вдячністю згадував цікаві уроки гімнастики у Сарненському залізничному училищі, в якому вчився до 1917 року. Добру пам'ять залишили про себе вчителі гімнастики в училищах і гімназіях: І. І. Рябченко з Овруча, Х.М. Борисенко з Базара, К.І. Кравченко з Народичів, В.В. Потапова та Е.В. Неллінгер з Житомира.

У першій чоловічій гімназії Житомира у 1872 - 1873 навчальному році гімнастика проводилась у першому і третьому класах двічі на тиждень, у другому, четвертому, п'ятому й шостому — по одному, а у підготовчому класі — тільки на перерві.

До 1873 - 1874 навчального року на уроках гімнастики займалися вільними вправами й маршируванням (підготовча гімнастика). Потім з четвертого класу почали проводити гімнастику на снарядах. Уроки в шостих — восьмих класах були тільки для бажаючих. У подальшому майже всі уроки гімнастики були винесені на велику перерву.

Від дня заснування гімназії (1833 - 1887 рр.) не було проведено жодного спортивно-масового заходу. Як правило, гімнастику викладав учитель "давніх" мов. Через те, що на уроках в основному займалися стройовою підготовкою, пізніше на допомогу викладачеві "давніх мов і гімнастики" запрошувалися молодий унтер-офіцер і барабанщик.

У комерційному училищі К. П. Ремезової працювали два викладачі гімнастики, були гімнастичні снаряди. Фізкультурою хлопчики займалися на останньому уроці, а дівчатка з сімнадцятої години. Гімнастика проводилась раз на тиждень. У жіночій гімназії св. Анастасії приміщення для занять гімнастикою не було, але уроки у 5-6 класах проводилися теж раз на тиждень на відкритих майданчиках.

Разом з тим сам матеріал гімнастичних вправ дедалі менше відповідав руховим потребам, які замінювались і були пов'язані з трудовими процесами й військовою підготовкою. Поряд зі зміною темпу й інтенсивності праці, підвищенням фізичних зусиль виникла потреба у високій точності й спритності, швидкості реакції та змаганні. Вимагалось формування людського тіла, наділеного різноманітними фізичними здібностями, спритного, винахідливого, зі швидкими й упевненими рухами.

Застійний порядок гімнастичних вправ, педантичні норми все менше задовольняли емоційний стан суспільства у дозвіллі та розвагах. Вони не давали також можливості безпосередньо порівнювати досягнення у фізичній культурі.

Урбанізація та наукові відкриття, які безпосередньо торкалися фізичної культури, принесли на Волинь зміни змісту фізичного виховання, яке виявилось в інтеграції форм руху, реформі професійного матеріалу і в залученні до спортивної діяльності. У шкільному фізвихованні утвердились спортивні ігри.

Так, у Маріїнській гімназії до програми фізичних вправ, введених з 1911 року, увійшов "План організації рухливих ігор на свіжому повітрі". Літні майданчики пропонувалося використовувати взимку для катків. Катання на ковзанах, ігри в хокей і ходьба на лижах стали поступово доповнювати програму занять з фізичного виховання в навчальних закладах.

Архівні документи і спогади ветеранів спорту свідчать про те, що перша єврейська команда футбольного клубу любителів футболу "Маккабі" була організована у 1912 році. Згодом утворилося ще кілька команд, які не мали ні статутів, ні спортивних майданчиків. Робітнича молодь грала на вулицях і пустирях.

С.В. Іваницький, учасник першої Всеросійської олімпіади, яка проходила у 1913 році на приватному Київському стадіоні "Спортивне поле", організував у Житомирі перший гурток легкої атлетики.

Подією став у 1913 році приїзд у наш край відомої льотчиці-спортсменки Л.О. Галанчикової. Вона підписала контракт із цукрозаводчиком Ф.Ф. Терещенком і зобов'язалася літати на апаратах, які будуть представлені фірмою Червоненських авіаційних майстерень.

На Волині рекордсменка світу Л.О. Галанчикова, яка здійснила безпосадковий політ Берлін-Париж, літала спочатку на великій машині, потім випробувала досконаліші моделі. Моноплан з Червоного потрапив на авіаційну виставку до Києва і одержав високу оцінку спеціалістів. Завдяки льотчиці - спортсменці Ф.Ф. Терещенко заручився довгоочікуваним замовленням на виготовлення дванадцяти військових літаків.

З початком нинішнього століття в історії фізичної культури сталися історичні зміни. Фізична культура набула нових організаційних форм і змісту. Вперше в рамках однієї держави для всього населення відкрилися можливості для фізичного й морального вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів: вид-во НТШ, 1991. –230 с.
2. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. – М.: Радуга, 1982. – 398 с.
3. Знойко О. П. Міфи Київської Землі і події стародавні. – К.: Молодь, 1989. – 316 с.
4. Ігнатюк Є. "Україна — terra incognita". – К., 1992. – 403 с.
5. Крип'якевич І. П. Історія України, – Львів: Світ, 1990. –520 с.
6. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992, – 398 с.
7. Українці: народні вірування. повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – 640 с.
8. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків, – Львів: Світ, 1991. – 389 с.
9. Пилат В. Бойовий гопак. – Львів: Галицька Січ, 1994. –281 с.
10. Опанащук І. П. Фізкультурний рух на Житомирщині. – К., 1989. –27 с.
11. Опанащук І. П. Спортивна Житомирщина. – Житомир: Полісся, 1996. –287 с.

Матеріал надійшов до редакції 16. 10. 2000 р.

Ахметов Р. Ф. Зарождение физической культуры и спорта на Житомирщине.

Повествуется о зарождении физической культуры и спорта на Житомирской земле.

Akhmetov R. F. The appearance of physical culture and sport in Zhitomir region.

The article focuses on the appearance of physical culture and sport in Zhitomir region territory.